

В.В.Курилик

Чернівецький університет

СПІВВІДНОШЕННЯ ФОЛЬКЛОРНИХ ТА ЛІТЕРАТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У РІЗНИХ ВАРІАНТАХ ІСТОРІЇ ПРО ЕДІПА

Започаткована А. Крапом [9] у 1933 році дискусія про співвідношення фольклорних і літературних елементів у різних варіантах історії про Едіпа та правомірність визначення жанру Едіпової історії як фольклорної казки, торкається найсуттєвіших питань генетичних зв'язків і типологічних збігів у творах світової літератури та фольклору. Особливість постановки питання про подібну диференціацію полягає в тому, що, попри жанрові відмінності, як у літературі, так і у фольклорі розробляється гомогенна система мотивацій, через які розкривається найпотаємніша специфіка духовного світу людини у взаємодії з гносеологічними, екзистенційними, аксіологічними тощо чинниками буття. На художньо-змістовому рівні вони репрезентують різні способи моделювання психічної діяльності людини і навколишньої дійсності.

Крап висуває тезу про те, що певні елементи розповіді про Едіпа можуть виходити з усної традиції, хоча, як цілісність, вона є яскраво вираженим витвором літературної свідомості. Звідси, на його думку, випливає, що очевидно незалежні розповіді про Едіпа (маються на увазі, передусім, християнські переробки Едіпової історії) не можуть уважатися справжніми варіантами фольклорного типу казки про дитину, котра приносить нещастя (згідно "Індексом типів казок" фінського фольклориста Анті Арне [6], де цей тип казки розміщений під номером 931), бо в дійсності ці варіанти (надто – історії про Юду-кровосумісника) є дериватами літературного оригіналу – античних трагедій [9]. Як вважає вчений, первинним слід вважати міф про Телефа, сина Геракла, й Авги, що являє собою незграбну спробу зрощення казки про "фатальну дитину" з історією про впізнання роз'єднаних родичів.

За цим припущенням виходить, що сюжетна схема, яка була традиціоналізована античними трагіками, перш ніж стати канонізованою версією, повинна була б зазнати декількох трансформацій після зрощення. При структурно-типологічному зіставленні двох міфів отримуємо наступні результати. Мотив здійснення пророцтва в міфі про Телефа, де герой вбиває маминих братів (приносячи нещастя роду), типологічно відрізняє його від міфу про Едіпа, де пророцтво справджується у вигляді батьковбивства та інцесту. Ідентифікація ключового для ТСЕ мотиву інцесту відбувається ще до моменту вступу Телефа й Авги в шлюб (після перемоги Телефа над загарбниками Авга призначалася йому, як нагорода, подібно до

Йокасти після Едіпової перемоги над Сфінксом). Нездійснення інцесту тим самим усуває причину, яка, окрім ключової структурно-організуючої функції, співвідноситься з космогонічно-ритуальною символікою міфу. Натомість Крап уважає, що міф про Едіпа в обробці трагіків став логічною і досконалою кульмінацією даної тенденції зрощення. Вирішальний аргумент дослідника зводиться до того, що в європейській фольклорній традиції ніби не існує таких казок, які б типологічно збігалися з перипетіями античного міфу, за винятком хіба що християнських переробок, здійснених у середовищі християнських вчених-філологів, та другорядних дериватів античної теми, – “малоймовірно, щоб антична популярна казка, якби вона існувала насправді, зникла повністю” [9, с.130] або була витіснена цими переробками.

У 1950 році професор Афіньського університету Георгіус Мегас піддав критиці розвідки А. Крапа. Зібравши усні тексти з різних регіонів Греції та посилаючись на інші усні перекази з різних частин Європи, які зігнував Крап, він доводить, що сучасні казки є незалежними від письмової традиції. У питанні встановлення першоджерела, швидше усні перекази лягли в основу письмової традиції, ніж навпаки [10, с. 133].

Полемізуючи з Крапом, Мегас не погоджується з розмежуванням мотиву інцесту та найдавніших варіантів історії Едіпа (на думку Крапа, подібних до міфу про Телефа й Авгу), де присутній сурогат даного мотиву. Погоджуючись з тим, що європейська фольклорна традиція не настільки багата на варіанти Едіпової історії, як у випадку з іншими міфами античних часів (наприклад, міф про Поліфема нараховує понад 100 варіантів), Мегас справедливо зауважує, що сюжет, який вражає читача, був присутнім у міфі про Едіпа завжди, а “розпізнання” Авгою сина у день весілля є модифікацією міфу [10, с.137]. З іншого боку, слід відзначити недостатність аргументу про визнання Едіпа “фатальною” дитиною, адже тільки у зв'язку з мотивами інцесту та батьковбивства історія Едіпа складає певну структурну модель або архетип, що реалізується в цілісному сюжетному наповненні. Саме цілісний міфологічний сюжет існує в багатьох варіантах світового фольклору, доводячи генетичну спорідненість різних фольклорних версій історії Едіпа ще в античні часи, що лягли в основу трагедій Есхіла, Софокла, Евріпіда.

Так, одну з версій міфу, покладеного в основу “Царя Едіпа”, надibuємо в гомерівській “Одісеї” в епізоді, де переможець Трої спускається в Аїд. Там він зустрічає Епікасту, Едіпову мати, котра в незнанні взяла шлюб з сином, який перед тим умертвив власного батька. Етичну оцінку цьому фактові можна побачити у фразі “страшенно-злочинну справу вона скоїла” [2, с. 176]. Але цей союз був

відкритий богами і виявляється, що Едіп, "безвідрадний страждалець", був засуджений Зевсом "загибельно царювати в Кадмовому домі". При цьому, зазначається, що Епікаста покінчила життя самогубством, а Едіп залишився "жертвою терзань від скликаних матір'ю страшних Ериній" [5, там же]. Тобто він залишився у Фівах, не думаючи осліплювати себе. З цього можна зробити висновок, що цей мотив є нововведенням, породженим художнім сприйняттям Софокла, який, використовуючи традиційні мотиви батьковбивства та інцесту, наповнив їх новим світовідчуттям трагічного.

Існують інші джерела, з яких дізнаємось про дософоклові версії міфу про Едіпа. Зокрема, в "Іліаді" (XXIII, 679) повідомляється про надгробні ігри на честь загиблого Едіпа. За Гесіодом ("Труди і дні", ряд. 161-163), Едіп царював у Фівах під час жакливої війни з сусідами через стада, і, цілком ймовірно, загинув саме в цій війні. Подальший розвиток традиційний сюжет отримав у кіклічній поемі "Едіподія" (VII - VI ст. до н. е.), яка не дійшла до нас, але завдяки Павсанію ми знаємо один дуже важливий епізод з неї: четверо дітей Едіпа (Етеокл, Полінік, Антігона, Ісмена) народились від шлюбу не з Епікастою, а з якоюсь Евріганеєю, яку взяв Едіп після смерті Епікасти [Павсаній IX, 5, 10; Цит. за 4, с. 546]. Це говорить про те, що в "Едіподії" над дітьми Едіпа не тяжіло прокляття народження від інцестуального шлюбу, завдяки чому ще в V ст. акраганський правитель Ферон без усіляких застережень відносив свій родовід до Полініка.

За іншою версією міфу про Едіпа, яка побутувала за часів Софокла, Лай викрав і зганьбив молодого Хрісіппа, сина Пелопа, і був проклятий за це батьком юнака. Для здійснення цього прокляття боги призначили Лаю загинути від руки власного сина. У Софокла про все це немає жодного слова: боже пророцтво залишається настільки ж невмотивованим, як і відповідь оракула Едіпові. Звідси, на думку Ярхо, випливає, що "трагедія Софокла не намагається обґрунтувати волю богів якимись моральними чи логічними міркуваннями – вона існує як певна об'єктивна даність" [5, с. 216]. Іншої думки притримується Ю. Бородай, за тлумаченням якого у провині Лая "полягає істинна зав'язка трагедії" [1, с. 132]. Цим він лише повторює Д. Деверью, який надає інтерпретації трагедії Софокла гомосексуального відтінку, виводячи на основі деяких міфологічних версій важливість комплексів Лая та Йокласти у формуванні Едіпового комплексу та в розумінні міфу загалом [7, с. 229]. Слід зауважити, що витoki мотиву зганьблення Хрісіппа приписують трагедії Евріпіда "Хрісіпп", яка до нас не дійшла.

Не збереглись також дві перші частини фіванської трилогії Есхіла – "Лай" і "Едіп". Лиш за третьою частиною – трагедією "Семеро проти Фів" – можемо встановити, що у версії Есхіла Аполон застерігав Лая від

народження сина, бо це призведе до загибелі фіванського царства. Вірогідно, Есхіл був першим, хто відступив від епічної версії і розвинув мотив інцестуального шлюбу, зробивши Етеокла, Полініка, Антігону та Ісмену дітьми Едіпа від власної матері [4, с. 548]. У вищезгаданих джерелах показовою є тенденція до переробки міфологічного матеріалу про Едіпа в напрямку переосмислення його космологічної й ритуальної символіки, етизації змісту й наближення до трагедійного сприйняття (катартичного розвитку подій); "Цар Едіп" став справді вершиною в цьому довготривалому процесі.

Побудована на родовому проклятті, трилогія Есхіла про Едіпа характеризує епоху розкладу героїчної міфології. За Лосєвим, героїчна міфологія репрезентує "стихийно-страхотливу природу матріархату" в образі Медузи Горгони, Сфінкса, Єхидни, Химери, усіх страхить жіночої статі, які ведуть свій родовід від Геї, і отримує в новій епосі своє узагальнене завершення в культурах Великої Матері чи Матері богів [3, с. 18-19]. Софокл відмовився від ідеї спадкової провини, зосередившись на особистій долі Едіпа, зображаючи багатство його розумових та моральних сил і, разом з тим, безсилля й обмеженість людських можливостей. Антиномії між старим традиційним укладом життя, поборником якого був Софокл, і новими віяннями, що руйнували основи Афіньської демократії, набули в його п'єсах значення трагічного конфлікту, в якому зіштовхуються два рівнозаконних права, і риторичне "хто винен?" є семантичним вузлом нагнітання напруги, пристрастей, страждань і власне трагедії.

Серед сучасних казок, які подібні за змістом до міфу про Едіпа, Меґас згадає кіпрську та яванську казки. Остання поряд з фінською та українською казками була в свій час об'єктом порівняльного дослідження видатного антрополога Д. Фрезера, який встановив їх спорідненість з історією про Юду-кровосумісника [8, с. 28-34]. При цьому яванський варіант містить подробиці (наприклад, мати зачинає від собаки, а син через багато років вбиває собаку, не знаючи, що насправді той є його батьком), які, відображаючи культурний рівень даного народу, лиш на глибинно-семантичному рівні виявляють ізоморфні й ізофункціональні зв'язки з сюжетною структурою Едіпової історії. Крім того, для яванців, згідно Фрезеру, принаймні ще в минулому столітті було характерно співжиття матері і сина у шлюбних стосунках, що забезпечувало, на їхню думку, процвітання світу [8, с. 32].

Існування подібних казок у світовому фольклорі наводить на думку про певні історичні й соціо-культурні закономірності, що маніфестуються образом Едіпа, та передусім, – в існуванні звичаїв (відголосів архаїчних часів), де інцестуальні стосунки мали місце. Відповідно у самому сюжеті, який традиціоналізується чи

трансформується, переплітаються фольклорно-міфологічні, ритуально-магічні, соціо-культурні, етичні тощо елементи.

1. *Бородай Ю.М.* Воображение и теория познания. – М., 1966
2. *Гомер* Одиссея в переводе В. Жуковского. – М., 1981.
3. *Лосев А. Ф.* Греция. Мифология // Античная литература. – М., 1986. С. 12-26.
4. *Ярхо В. Н.* Примечания // Софокл. Драмы. – М., 1990. – С. 542 - 602.
5. *Ярхо В* "Царь Эдип" Софокла // Античная драма: Технология мастерства. –М., 1990. – С. 181-222.
6. *Aarne A.* Verzeichnis der Märchentypen. – Helsingfors, 1910.
7. *Devereux G.* Why Oedipus Killed Laius: A Note on the Complementary Oedipus Complex in Greek Drama // Oedipus: A Folklore Casebook. – Madison: U of Wisconsin, 1995. – P. 215-234.
8. *Frazer J.* The Legend of Oedipus // Oedipus: A Folklore Casebook. – Madison: U of Wisconsin, 1995. – P. 28-32.
9. *Krappe A.* Is the Legend of Oedipus a Folktale? // Oedipus: A Folklore Casebook. – Madison: U of Wisconsin, 1995. – P. 122-132.
10. *Megas G.* On the Oedipus Myth // Oedipus: A Folklore Casebook. – Madison: U of Wisconsin, 1995. – P. 133-147.

Стаття надійшла до редколегії 19.05.1999.

Summary

The article discusses the problem of correlation of mythological and folkloristic elements in the Oedipus story functioning within continuity of mythological, folkloristic and literary paradigms. The opposite views of A. Krappe and G. Megas concerning the genetic unity of the Oedipus story variants, are argued in relation to the structural characteristics of the variants presented or ignored by the researchers. From Homerean times the unity of the motives of incest and parricide was the structural nucleus for artistic transformation of the mythological plot of Oedipus. It proves to be inherent to many variants of the myth of Oedipus (some of which derive from pre-Sophoclean times). At the same time the motives of vicarious avunculicide and implication of incest in the myth Telephus and Auge seem to be variant, but in no way the primary mythological motives in the plot of Oedipus, as in this case they represent the surrogate of the incest motive without respect to its cosmological and ritual nature. Hence, it can be inferred that the story of Oedipus, by its origin, is correlated not with the myth of Telephus and Auge, as Krappe suggests, but with the old customs of incestuous relations which are supposed to have existed in the earlier period in the evolution of society. In symbols they are reflected in the cosmological myths and rites, which in the course of time underwent transformation in literary works.